

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXIII. ÉVF.

1937. MÁRC.—ÁPR.

3—4. SZÁM

A főnévi igenévképzőről.

I.

Ismeretes, hogy a személytelen igék¹ mellett a főnévi igenévet birtokos személyragokkal látjuk el, tehát azt mondjuk: *nekem kell dolgoznom, neked kell dolgoznod, neki kell dolgoznia* (vagy: *dolgozni*), *nekünk kell dolgozunk, nektek kell dolgoznotok, nekik kell dolgozniok* (vagy: *dolgozni*). Az emlékekkel igazolt korban ez a ragozás a személyes igék mellett álló igenevekben is ott volt; tehát így volt: *akaroc adnom* (MünchK. 50) | „nem *merem* kegyelmedet *bantanom*, de *kévántam* volna *látnom*“ (Bornemisza Péter levele 1580., l. ProtSzemle XLVI, 53) | „enghegy *ennekem* te hozyad *jwnem*“ (ThewrK. 238) | „te lezez barát ez zerzetben Es halalatost *fogz zolgalnod* ystennek“ (JókK. 145) | „Te Irgalmassagodnak kut feyeben. nem *zínél lakaznad*“ (GömK. 76) | „odut hotolm *ovdonia*. es *ketnie*“ (HB.) (vagy: „mire *engedi* raytad *teii*“ [MiskTör. 8]) | „közéc *vagonc méghalnonc* (Bécsi K. 86) | „*merezkőtőc* leánomat *elvinnőtőc*“ (TelK. 205) | „*mégakarnac* okét *fognioc*“ (Bécsi K. 18) (vagy: „az több sidooc *oloni mennec*“ [MiskTör. 10]).

Minthogy kétségtelen, hogy a főnévi igenév a mondatban eredetileg cél- és véghatározó, tehát: *fog dolgozni* a. m. 'hozzáfog a dolgozashoz'; *elmegy kaszálni* a. m. 'elmegy a kaszálashoz'; *harcolni jött* a. m. 'harcolásra jött'; *hervadni indul* a. m. 'hervadásnak indul' stb. (l. SIMONYI, MHat. II, 292), s minden egyéb szerepe, tehát tárgyul, alanyul, állítmányul való használata a határozóból fejlődött, azért a főnévi igenévképző *-ni*-jében deverbális névszóképző és viszonyítást jelölő határozói rag van. Ilyen viszonyragos nomen verbalék az összes finnugor infinitivusok is. De ha ez így van, felmerül a kérdés, hogyan viszonylik alaktanilag a *dolgozni* stb. *-ni*-je a *dolgozno-m*, *dolgozno-d* stb. *no*-jához. Hol van e *no*-ban a viszonyítást jelölő alaki elem, hol van a határozó rag?

Erre a kérdésre próbáltam „A főnévi igenév képzőjéről“ szóló értekezésemben (NyK. L, 266: Budenz-Emlékkönyv) megfelelni.

Feleletem SZINNYEI JÓZSEF kedves tanáromat s atyai jóbarátomat nem elégitette ki. Sajnálattal állapítja meg, hogy

¹ Sit venia verbo! Egyébként vö. SZÉKELY ÁBRAHÁM, Alanytalan mondataink alanyáról: NyF. XII, 46—7.

nem érthet vele egyet. Új megfejtést kísérel meg, amelyet ugyan ötletnek nevez, amelyről azonban mégis azt hiszi, hogy „talán nem is olyan nagy képtelenség, amilyennek első tekintetre látszik“ (A főnévi igenév: MNy. XXXII, 221). Finn analógiára hivatkozik, s ennek segítségével próbálja a magyar főnévi igenév személyragos alakjait megfejtteni. „A finnben ugyanis azt, hogy valamit tenni kell vagy nem kell, nem szabad, nem tanácsos, nem jó, nem érdemes, egyebek között olyan mondatszerkezettel fejezik ki, amelynek az állítmánya az *on* 'van' ige, alánya meg a *-mise-* képzős nomen actionis alanyesete (*-minen*), illetőleg *ei ole* 'nincs' állítmány mellett a partitivusa (*-mistä, mistä*). Pl. *Sinun on sinne meneminen* 'neked oda kell menned', szóról-szóra: 'neked van odamenés'. *Sinun ei ole sinne menemistä* 'neked nem szabad (jó, tanácsos) odamened', szóról-szóra: 'neked nincs odamenés'."

Ezen finn analógia alapján SZINNYEI felteszi, hogy a magyarban az *-n* képzős deverbális névszóból kétféle alakulat volt egykor használatban. Az egyik alakulat az *-n* képzős nomen verbale, amilyen a *vagyon, haszon, hason* stb. Ezt birtokos személyragokkal használták, tehát SZINNYEI példáit véve így: ősm. egyes l. **oudonum(u)* 'oldásom', **kētnüm(ü)* 'kötésem'; 2. **oudonud(u)* 'oldásod', **kētnüd(ü)* 'kötésed'; 3. **oudonā* 'oldása', **kētne* 'kötése'; — többes l. **oudonumuk* 'oldásunk', **kētnümük* 'kötésünk'; 2. **oudonutuk* 'oldástok', **kētnütük* 'kötéstek'; 3. **oudonik* > **oudonuk* 'oldásuk' **kētnik* > **kētnük* 'kötésük'. A másik alakulat az *-i* lativus-raggal ellátott nomen verbale, s ez a főnévi igenév (infinitivus).

„A fönnebbi finn szerkezetet tekintetbe véve talán feltehetjük,“ — írja SZINNYEI — „hogy egykoron a 'nekem oldanom, kötnöm kell, lehet stb., neked oldanod, kötnöd kell, lehet stb.'-féléket így is fejezték ki: 'nekem oldásom, kötésem (**oudonum[u]*, **kētnüm[ü]*) kell, lehet stb., neked oldásod, kötésed (**oudonud[u]*, **kētnüd[ü]*) kell, lehet stb., neki oldása, kötése (**oudonā*, **kētne*) kell, lehet stb. Ezek mellett azonban minden bizonnyal megvolt a főnévi igenévvel való szerkezet is: 'nekem, neked, neki stb. **oudoni*, **kētni* kell, lehet stb. Így megvolt a lehetősége annak, hogy a főnévi igenév *-ni* végzete hathasson a személyragos alakokra. Szerintem ez részben meg is történt, s így jöttek létre a mai 3. személyi *-nia*, *-nie*, *-niuk*, *-niük* (*-niok*, *-niök*) végű vegyülék-alakok előzői... A *-niä*, *-nie*, *-niuk*, *-niük* (*-niok*, *-niök*) végű alakok kiszorították a **-nä*, **-ne*, **-nuk*, **-nük* végű eredetibb csakis személyragos alakokat. A fejlődés további menete aztán az volt, hogy a *-nia*, *-nie*, *-niok*, *-niök* végű alakok és velük együtt az 1. és a 2. személy ragjaival ellátottak is a *-ni* végű infinitivus rovására terjeszkedtek“ (l. MNy. XXXII, 222).

SZINNYEI feltevése szerint tehát az *oldanom, kötnöm, oldanod, kötnöd, oldanunk, kötnünk, oldanotok, kötnötök* alaktani-

lag nem infinitivusok, alaktanilag csak a 3. személyben maradt fel az infinitivus képzője, de itt az egyesben vegyülék- és nem vegyülék-, a többesben meg csakis vegyülék-alakban (vö. *oldania* = *oldani* × *oldaná*; *oldani*; — *kötnie* = *kötni* × *kötne*; *kötni*; — *oldaniok* = *oldanik* > *oldanuk* × *oldani*; *kötniök* = *kötnik* > **kötnük* × *kötni*). Fejtegetése végén meg ezt írja: „Elmondtam az ötletemet, Valeat, quantum valere potest!“

Első hallásra és első olvasásra SZINNYEI feltevése igen tetszetős, határozottan megvesztegető. Kezdetben én is azt hittem, hogy talán el is fogadható. Mikor azonban a cikket újból és újból elolvastam s ráészméltem arra a sok tényre, amelyekkel a feltevés ellenkezik, akkor meggyőződtem róla, hogy az első halláskor, első olvasáskor szerzett benyomások igazságul el nem fogadhatók. S bizonyosnak tartom, hogy SZINNYEI előtt is az alább felsorolandó tények egyike-másika lebeghetett, azok hatása alatt nevezi feltevéseit ötletnek, és mondja magyarázata végén, hogy ötlete: „Valeat, quantum valere potest!“

Hadd soroljam el e lelkem elé tolult tényeket, amelyek miatt a megfejtést nem fogadhatom el.

SZINNYEI magyarázatát egyesegyedül a személytelen mondatok egy olyan csoportjára építi: a „valamit tenni kell vagy nem kell, nem szabad, nem tanácsos, nem érdemes“-csoportra, amelyek ú. n. személytelenekké csak az idő folyamán váltak. Ezekről felteszi, hogy kétféle szerkezetben voltak járatosak, mégpedig: 1. *Nekem kell oldanom, kötnöm; neked kell oldanod, kötnöd; neki kell *oldaná, *kötne* stb. — Ezekben az *oldanom, kötnöm, oldanod, kötnöd, *oldaná, *kötne* stb. tag *-n* képzős nomen verbale, tehát a. m. 'oldásom, kötéssem, oldásod, kötésed, oldása, kötése stb.', amilyen *-n* képzős nomen verbale: *haszon: hasznom, hasznod* stb., *vagyon: vagyonom, vagyonod* stb. — 2. *Nekem kell oldani, kötni; neked kell oldani, kötni; neki kell oldani, kötni* stb. — Ezekben az *oldani, kötni* a. m. 'oldásra, kötésre'.

Nem tesz azonban SZINNYEI említést a sok átnemható és átható ígéről, amelyik mellett a főnévi igenév cél- vagy vég-határozó, illetőleg ebből fejlődött tárgy. Ilyen igék, hogy csak egyet-kettőt említsek: *jön, megy, jár, indul, készül, siet, fut, áll, marad, ül, ráér, igyekszik, törekszik; vmije van; fog, kezd, akar, kíván, enged, ereszt, enged, hagy, ad, szokik ~ szokott, mer, talál, szeret, tilt* stb. (I. SIMONYI, MHat. II, 289—301; SZEGLETI ISTVÁN, A főnévi igenév Arany Jánosnál: NyF. XXIII, 11—24). Az ezek mellett álló főnévi igenevet annál inkább meg kellett volna említeni, mert hiszsn a főnévi igenév velük való viszonyításban eredetileg szintén személyragos alakú, tehát: „*akartam ystennek zolgalnom*“ (JókK. 98) | „*enghegy ennekem te hozyd jvnem*“ (ThewrK. 238) | „*ennekem semegykeppen ellenem ne mery mondanod*“ (JókK. 103) | „*iđuenc imadnonc* ötlet“

(MüncK. 16) | „kit *nekönc* aggón *megtanulnonc*“ (NádK. 33) | stb. (más példákat l. fentebb és NyK. L. 269). E szerkezetekről biztosan tudjuk, hogy bennük a személyragos főnévi igenév a személyrag nélküli alak javára tűnőben, pusztulóban van, ahogy kiveszett, kipusztult, elavult a *-va*, *-ve* határozói igenév személyragos alakja. GYARMATHI SÁMUEL az első pusztulásának az okát is igyekezett megjelölni (l. erről SIMONYI: Nyr. LIV. 93). S hogy a személyragos főnévi igenév elavulóban, pusztulóban van, bizonyítja az is, hogy egyes nyelvjárások még a *nekem kell dolgoznom*, *neked kell dolgoznod* stb. szerkezetben sem használják a személyragos főnévi igenevet, vagyis bennük így beszélnek: *nekem kell dolgozni*, *neked kell dolgozni* stb. (l. NyK. L. 268).

Az, hogy kicsiny magból terebélyes fa nőhet, a nyelvi életben is ismert jelenség. Elvileg tehát nem volna helytelen az a feltevés, hogy a főnévi igenévnek személyragos alakjai eredetileg csakis a *nekem kell dolgoznom*, *neked kell dolgoznod* stb. személytelen mondatokban voltak meg, s ezekben eredetileg a *dolgoznom*, *dolgoznod* stb. nem főnévi igenév, hanem deverbális *-n* képzős főnév, azaz olyan főnév, amilyen más képzővel pl. a *dolgozás* stb. Tehát gondolhatnánk arra, hogy ilyen *nekem kell dolgoznom*, *neked kell dolgoznod* stb. szerkezetekből terjedt volna át a *-nom*, *-nod* stb. az olyan szerkezetekre, ahol eredetileg csak a főnévi igenév, tehát *-n + viszo nyragos* alak állt: *jövék imádkozni*, *szünél lakozni* stb. helyett: *jövék imádkoznom*, *szünél lakoznod* stb.

E feltevés ellen szól azonban már az a nyelvtörténeti tény is, hogy a személyragos főnévi igenevek nem hogy terjednének, hanem lassan, fokozatosan kivesznek. A köz- és az irodalmi nyelvben a *nekem kell dolgoznom*, *neked kell dolgoznod* stb. személytelen mondatokban élnek még, azonban itt is a pusztulás, a használatból kikopás útján vannak.

Vannak más súlyos tények is, amelyek a kétféle keveredés lehetősége ellen szólnak. A *jövék imádkoznom*, *szünél lakoznod*, *fogsz szolgálnod* stb. mondatokban a *imádkoznom*, *lakoznod*, *szolgálnod* stb. világosan cél- és véghatározó, illetőleg ebből fejlődött tárgy, míg a *nekem kell dolgoznom*, *neked kell dolgoznod* stb. személytelen mondatokban a *dolgoznom*, *dolgoznod* stb. mai nyelvérzékünk szerint alany. Ha mármost a *nekem kell dolgoznom*, *neked kell dolgoznod* stb. mondatokban a *dolgoznom*, *dolgoznod* stb. alaktanilag is határozórag nélküli főnév, melynek jelentése 'dolgozásom, dolgozásod stb.', akkor ebből az alany-szerepből a *megyek*, *jövök dolgoznom* stb.-beli cél- és véghatározó értékű *dolgoznom* stb. teljesen magyarázhatatlan, érthetetlen. A *megyek*, *jövök* stb.-féle igék mellett csak viszonyragos főnév szolgálhat határozóul (vö. pl.: „*méggyen* szokása szerint azon berekre *ja szedegetésre*“ (Hal-ler: HHist.-ból NySz. *megyen* al.).

De vajjon a *nekem kell dolgoznom, neked kell dolgoznod* stb. mondatokban a *dolgoznom, dolgoznod* stb. alaktaniilag is lehet-e alany? Vajjon nem állunk-e itt is olyan esettel szemben, amilyen van pl. a *sokan, többen, öten, hatan* stb. határozatlan és határozott számneveknél. „A régi doctorok között *sokan* az mi értelmünket követik“ (Póсахáziból NySz. *sokan* al.) | „e teremben *többen* is elférnének“ (CzF. *többen* al.) | „*ezren* mennek, de kacagják hogy ő is megy“ (SIMONYI, MHat. I, 211) | stb. Ilyen mondatokban mai nyelvérzékünk szerint a *sokan, többen, ezren* az alany, s bennük a *sokan, többen, ezren* nyelvtani és logikai alany is, pedig kétségtelen, hogy eredetileg nem alanyok, hanem *-an, -en* essivus-ragos mód- és állapothatározók (l. SIMONYI, MHat. I, 208—24 és KLEMM, MTMt. 142. §.).

Az a meggyőződése, hogy a *nekem kell dolgoznom, neked kell dolgoznod* stb. mondatokban a *sokan, többen, ezren*-féle alanyokhoz hasonló esettel állunk szemben.

SZINNYEI azt hiszi, hogy a *nekem kell dolgoznom, neked kell dolgoznod* stb. személytelen mondatokban a *dolgoznom, dolgoznod* stb. eredetileg is alany, mert eredetileg a. m. 'dolgozásom, dolgozásod stb.'. Ezt a felfogását finn analógiával támogatja. A felhozott mondatokból azonban csak az egyik-féle vehető tekintetbe, mégpedig a *sinun on sinne meneminen*. Ez értelmére a. m. 'neked oda kell menned', szóról-szóra azonban — miként SZINNYEI is megjegyzi — a. m. 'neked van odamenés' (a szerkezetre l. BUDENZ, Nyt.² 1880. 37. §., 80. l. és MSFOu. LXXII, 98). A mondatban a *meneminen* alaktaniilag is alanya az *on* a. m. 'van' létigének. A megfelelő tagadó-szerkezet azonban, amelyet SZINNYEI szintén idevon, szerintem nem vonható ide. Ebben ugyanis a *nomen verbale* alaktaniilag, vagyis eredetileg nem alanya a mondatnak. A finn *sinun ei ole sinne menemistä* ugyanis szóról-szóra a. m. 'neked nincsen az odamenésből'. A partitivus itt eredetileg határozó. A tagadó szerkezetekben a tagadott fogalom sok más nyelvben, így pl. a szláv nyelvekben is genitivusban van, amely egyes töveknél eredetileg ablativus. A finnben az ilyen partitivusok, amelyek a nyelvérzéknek alanyok, sokszor a nemegyezésben (incongruentia) is mutatják eredeti mondattani jelentésüket. Így pl. a finn *meni taas päiviä* értelmére nézve a. m. 'múltak a napok', szóról-szóra azonban ezt jelenti: 'múlt megint a napokból'. E személytelen mondat előbbi személyes alanyú mondatból olyanformán fejlődött, ahogyan a német *es geht, es verging* (vö. *es verging eine woche*, l. BRUGMANN, Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen. 1925. 15., 17. §§.). A tagadó szerkezetű finn *sinun ei ole sinne menemistä*-féle mondatok tehát a magyar *nem kell dolgoznom, nem kell dolgoznod* stb. alakulásához analógiául el nem fogadhatók.

Az állító szerkezetű finn *sinun on sinne meneminen*-féle mondatok sem fogadhatók el analógiaként. Bennük ugyanis ma is, régen is az állítmány mindig az *on* 'van', az alany meg a nominativusban álló, igéből képzett ragnélküli névszó. A létige, minthogy jelentése 'vorhanden sein, existieren', eredetileg nyilván csakis személyes alanyú szerkezetben fordulhatott elő, s személytelenné ebből a személyes alanyúból fejlődött (I. BRUGMANN i. m. 29. §.). A *nekem kell dolgoznom, neked kell dolgoznod* stb.-féle mondatokban azonban a *dolgoznom, dolgoznod* stb. eredetileg csakis igenév lehet, semmi más. Ezt a már felhozott nyelvtörténeti tényeken kívül a következő — szintén ténybeli — mondatok bizonyítják:

A) „A hangsúlyos igekötő akkor is az ige előtt áll, ha értelem szerint nem az igéhez, hanem egy igenévhez tartozik, pl. *le* kell mennünk (nem föl, — a *le* a menéshez tartozik, mégis a *kell* ige előtt van)“ (SIMONYI, MNyelv² 470). Hogy ez régen, a magyar nyelv egész történeti korában is így volt, arra — bár idézhetnék más régi és mai példákat is — csak a soproni virágéneket idézem: „Wýrag thudýad theued *el* kell mennem. | Es tthe ýrethed kel gýazba ewlteznen“ (MNY. XXV, 90). Ha a *le kell mennünk, el kell mennem* mondatokban a *le mennünk, el mennem* főnév volna, tehát 'lemenés, elmenés' volna a jelentése, akkor mint hangsúlyos szónak a maga egészében kellene az ige elé kerülnie.

B) Ismeretes, hogy igéből képzett *lemenés, elmenés* stb.-féle névszók mellett jelző is, névelő is állhat, ellenben a *lemennünk, elmennem* stb.-féléknek sem jelzője, sem névelője nem lehet (vö. SIMONYI, MNyt.² 1880. 128. §., MNyelv² 320., MHat. II, 289; SZINNYEI, RszMNyt.¹⁷ 81 b. §.). Már pedig ha olyan főnevek volnának a *lemennünk, elmennem* stb., mint a *lemenésünk, elmenésem* stb., akkor azt várnók, hogy névelőt is, jelzőt is felvehessenek.¹

C) „Egész Erdélyben és folytatólag az Alföld keletibb vidékein általános a *kell, lehet, szabad* s néhány hasonló ige mellett a személyragos főnévi igenév helyett alanyi mellékmondat használata, néh a¹ *hogy* kötőszóval, de leg t ő b b s z ő r² enélkül. Pl. *El kül mēnnyek. El küllett ágyák e házikót . . . Ki küllett fússanak . . .* stb.“ (I. HORGER, MNYj. 482. §.). Vanak, akik ebben oláh hatást látnak, szerintem helytelenül. Akár oláh, akár pedig, mint én hiszem, önálló fejlődés, mindkét esetben alakulása csak azért volt lehetséges, mert a *nekem kell dolgoznom, neked kell dolgoznod* stb. mondatokban a *kell* mellett a *dolgoznom, dolgoznod* stb. eredetileg cél- és véghatározó.

¹ Erre az évrre SÁGI ISTVÁN barátom hívta fel a figyelmemet.

² Én emeltem ki. M. J.

A kifejtettekből tehát kétségtelenül következik, hogy a *nekem kell dolgoznom, neked kell dolgoznod* stb.-féle mondatokban a *dolgoznom, dolgoznod* stb. eredetileg nem lehet a m. 'dolgozásom, dolgozásod stb.', s így eredetileg nem alanya a mondatnak. Eredetileg cél- és véghatározó, s így a finn *sinun on sinne meneminen* módjára, — bármit tartson is PAPP ISTVÁN a „nyelvszellem“-ről (l. MNy. XXXIII, 38), — a magyar szerkezet nem keletkezhetett.

Azok tehát, akik a *nekem kell dolgoznom, neked kell dolgoznod* stb. mondatok *dolgoznom, dolgoznod* stb. elemében a főnévi igenév személyragos alakjait látják, s nyelvérzékük szerint alanyi szerepét előbbi cél- és véghatározó szerepéből magyarázzák (l. a többek között SZEGLETI ISTVÁN, A főnévi igenév Arany Jánosnál: NyF. XXIII, 24—9 és KLEMM, MTMt. 51., 114., 115. §§.), feltétlenül helyes nyomon járnak. S e magyarázatnál lehet hivatkozni a latin infinitivusnak is ilyen mondatokban való szerepére: *nunc decet caput impedire myrto* 'most illik fejünket mirtussal koszorúznunk', minthogy ezekben is a nyelvérzék szerint az *impedire* 'körülfogni, körültekergetni' infinitivus alany. S a latinban még világosabb ez az alanyi szerepű infinitivus az ilyenekben, mint: *paenitet me hoc fecisse*, amelyet magyarul így fordíthatunk: *bánom tettemet* vagy *bánom, hogy ezt tettem*. A magyarban a *bánom* miatt mindenképen tárgy, illetőleg tárgyi mellékmondat a latin infinitivus egyértékese, pedig a *fecisse* elvitathatatlanul a *fec-* perfectum-tőnek az infinitivusa, s eredetileg nem alany, hanem célhatározó.

A kifejtettekből következik, hogy a *dolgoznom, dolgoznod, dolgoznunk, dolgoznotok* nem egy egykor használt **dolgozon* (vö. *haszon*, kevésbbé: *hason, vagon*) főnévnek, hanem *dolgozni* főnévi igenévnek a személyragos alakjai. A magyarra is áll az, amit JACOBI HERMAN annyi más indogermán és nem indogermán nyelv infinitivusáról mond: „sich von dem betreffenden verbalnomen ausser der erstarrten casusform keine spur sonst erhalten hat“ (l. Kuhn—Bezenberger: Zeitschr. XXXV, 585).

II.

Az eddigiekben SZINNYEI megfejtési kísérletét mondattani szempontból bíráltam. Megvizsgálom alaktani szempontból is. A főnévi igenév képzőjéről, ragozásáról, eredetéről aránylag sokat írtak,¹ s ezt az irodalmat is figyelembe veszem alábbi fejtegetésemben.

¹ Idevonatkozólag a következő irodalmat ismerem: GYARMATHI S., Affinitas. 1799. 183. — RÉVAI M., l. NyK. XV, 286, Nyr. XI, 443—4. — JÁSZAY P.: RMNy. III: XLV. l. (1842.) — HUNFALVY P.: MNyszet. II, 342, 385—9. (1857.) — SZVORÉNYI J., MNyt.² 1864. 308. — RIEDL Sz., MNyt. 1864. 77, 223. — SIMONYI Zs., MNyt.² 1880. 49—53, 185, 191. — BUDENZ J., UA. 208, 389. — SIMONYI Zs., TMNy. 510. — UÓ., MNyelv²

Eredetileg, alakulásakor minden egyes finnugor nyelv főnévi igeneve igéből képzett névszónak határozói, mégpedig lativusi raggal ellátott alakja. Alakulásakor annak kellett lennie a magyar főnévi igenévnek is. A főnévi igenév, az infinitivus az indogermán nyelvekben is *nomen verba* lennek ragos alakja. „Durch Bopp haben wir gelernt,“ — írja DELBRÜCK — „dass jeder Infinitiv ein obliquus Kasus eines Nomens ist, der im Laufe der Zeit allmählich zu dem Verbalsystem in innige Beziehung getreten ist, als aber als Kasus (abgesehen etwa vom imperativischen Gebrauch) immer nur die Ergänzung einer Aussage, niemals eine Aussage selbst vorstellen kann.“ (Einführung in das Studium der indogermanischen Sprachen⁵ 1908. 9.)

Melyik azonban a magyar főnévi igenévképzőnek az az alakja, amely a névszóképzőt is, meg a lativusi ragot is mutatja? A *-ni* az, vagy a *-no- ~ -nē(ö)-*, vagy pedig az *-n-*? (Vö. *olda-ni, kér-ni, köt-ni; olda-no-m, kér-nē-m, köt-nō-m; olda-n-unk, kér-n-ünk, köt-n-ünk*.) Akik eddig a kérdéssel foglalkoztak, — az egy VASVERŐ RAJMOND kivételével, aki *-en* képzőről beszél (vö. Nyr. XVI, 102), — a *-ni-t* tartják a főnévi igenév képzőjének. A legtöbben a *-ni -n-jét* névszóképzőnek tartják, az *-i*-ben meg lativusi ragot látnak. A *-ni-t* tartja a főnévi igenév képzőjének HORGER is; azt mondja azonban, hogy régi nyelvünkben *-nia, -nie* alakja is volt, s ez szerinte a *-ni* változata (l. A magyarság néprajza III, 466), melyben a *-ni* után következő *„-a, -e* nem lehet egyéb mint funkcióját vesztette lat[ivusi] *-á, -é*; ennek olyan rövidülése, amilyent az *oda, ide*-féle határozószókban is észlelhetünk“ (l. HORGER, MNyj. 299., 300. §§.). Természetes, hogy én nem osztom HORGER nézetében; szerintem, mint sok más szaktársam szerint is, a *-nia, -nie*-beli *-a, -e* egyes 3. személyű birtokos személyrag, amire vö. a többes 3. személyű: *dolgoz-ni-ok, kér-ni-ök* alakokat is, ahol az *-ok, -ök* csakis birtokos személyrag lehet. Arról sem nyilatkozik HORGER, hogy ha a *-ni* régebbi változata *-nia, -nie*, s itt az *-a, -e* „funkcióját vesztette lat[ivusi] *-á, -é*“, mi akkor a *-ni*-beli *-i*.

Mint említettem, a legtöbb nyelvészünk — BUDENZCEL az élükön — lativusi ragnak, lativusi *-i*-nek tartja. Kérem azonban, van-e a régi nyelvben, van-e a mai irodalmi és köznyelvben, s van-e a népnelvben magas- és mélyhangú szavakhoz járuló nyílt szótagú *-i* lativusi rag. A lativus ragja *-e ~ -a*: a) *bele, arrafele, ide, messze, össze, tele* és *haza, hova, oda, tova, vissza*; b) *-ve ~ -va* igenévképző; c) népnyelvi *hezza, alaja*

320. — Uő., UngSpr. 335, 413. — VASVERŐ R.: Nyr. XVI, 102. — SZINNYEI J.: NyK. XXXIII, 246. — Uő., NyH.¹⁻⁷. — Uő., FUSpr.² 82. — MÉSZÖLY G.: NyK. XL, 310. — Uő., A HB. hangtörténeti és alakítási sajátosságai. 1926. 22. — HORGER A., MNyj. 1934. 115. — GYÖRKE J., Die Wortbildungslehre des Uralischen. 1934. 48—50. — LEHTISALO T., Über die primären uralischen Ableitungssuffixe: MSFOu. LXXII, 124—9. — KLEMM A., MTMt. 111 kk.

'alája' melleje 'melléje'. Az *-i* csak a népnyelvben s csakis a magashangú szavakban fordul elő: *fölí, közí, mögi, telí, messzi*. Nyelvtörténeti: hang- és alaktani okokból azt gondolom, hogy *-e* az eredetibb, s ez előbbi *-é*-ből való (vö. *odébb, tovébb*; a hangszín tisztázatlan), míg a mai *-é* \sim *-á*, valamint magashangú szavakban a népnyelvi *-í* lativus-rag (vö. *fölé, belé, mellé, hozzá, alá* stb.; *felí, közí, mellí*) a *felém, feléd, feléje* stb., *hozzám, hozzád, hozzája* stb.-ből való alakulás.

Az *ide* \sim *oda* stb. határozószókbán az illeszkedett lativusi rag -- tekintet nélkül időtartamára -- már a nyelvemlékekkel igazolt kor elején megvan, s ugyanakkor megvan már az illeszkedés nélküli *-ni* főnévi igenévképző (vö. *ovdonia, iochtotnia, ketnie* HB.). Amikor SZINNYEI felteszi, hogy a magyarban valaha lehetett 'neki kell, szabad *kétne, *ovdoná' azaz 'kötés-e, oldás-a', mi az *-e* és *-á*-ban az *ide* \sim *oda* alapján inkább lativust, mint birtokos személyragot tehetnénk fel.

A főnévi igenévképző illeszkedés nélkül járul az igékhez, tehát úgy, ahogyan illeszkedés nélkül járul a népnyelvi *-ni* lativus-rag család- és személynevekhez, továbbá személyt jelentő főnevekhez (vö. *Hegedüs-ni, pap-ni, sógor-ni, szomszéd-ni*), vagy ahogyan illeszkedés nélkül járul a *-nyi* mértéket jelentő képző névszókhoz (vö. *me-nyi* HB., *any-nyi* stb.). Több régi és némelyik mai nyelvészünk is a főnévi igenévképző *-ni*-t és a lativusi *-ni*-t meg a mértékképző *-nyi*-t egy és ugyanannak tartja. Én nem tartom őket egy eredetűeknek, ugyan nem azért, mert az egyik igéhez, a másik kettő meg névszókhoz járul, — hiszen ez mai felfogásunk szerint nem akadály az azonosításnál, — hanem finnugor és magyar alaktani s ezzel párhuzamosan időrendi szempontból. A *-nyi* mértékjelentő képzőnek a nyelvtörténeti korban *-ni* (vö. „egy csepp vizni“), *-ne* (vö. *singne, orāne* SYLV.), *-nye* (vö. *ökölnye* GYARM., Voc. 100) illeszkedés nélküli alakváltozatai vannak; ragos alakokban e képző régebben illeszkedés nélkül *-neje-*, később *-nē-*, *-né-*, s ezekből alanyesetül szolgáló alakokban elvonással: *-né-*, *-nyé-*, *-ní* (vö. „*ménéiec* legenece“ BécsiK. 17, *meneieket* AporK., I. NySz., „toldhat ég *kőőcneiet*“ MünchK. 140, „*zaz anneiat*“ MünchK. 50, „hat lab *nyomdokneyat*“ SzékudvK. 272; *ölnyére, annít* SYLV., *íomdoknít* SYLV., *anné, enné* stb., — I. TMNy. 567). A felsorolt alakváltozatok közt a legfontosabbak a ragos: *ménéiec, kőőcneiet, anneiat, nyomdokneyat*. Minthogy a főnévi igenév a birtokos személyragokat felveheti, mi azonos eredet mellett ugyanakkor ilyen főnévi igenévi alakokat várnánk: **ovdoneiem > *ovdoneiam, *kétneiem* stb., amilyenek persze ugyanakkor nincsenek.

Mi lehet hát a főnévi igenévképző *-ni*-jében az *-i* alaktani eredete? Nem kétséges ugyanis, hogy a *-ni* funkciója ugyanaz, ami a *-no* \sim *-nē(ö)*-é a személyragos egyes első, egyes és többes második személyben, s ugyanaz, ami az *-né* a többes első sze-

mélyben (vö. *oldani, kötni; olda-no-m, köt-nő-m, kér-nő-m; -no-d, -nö-d, -nő-d; -no-tok, -nö-tök, -nő-ték; -n-unk, -n-ünk*).

Sokszor tapasztaljuk, hogy hangfejlődés útján a nyelvtörténet folyamán az eredetileg funkciót teljesítő ragok, jelek, képzők vagy csak csonkokban maradnak meg, vagy eltűnnek, a csonkok azonban továbbra is végzik ugyanazt a funkciót, az elpusztult rag, jel, képző funkcióját meg a megmaradt szóató végső tagja veszi át. Vannak más esetek is, magyarázatomhoz azonban csak ez a két típus szükséges.

A zürjén-votják főnévi igenévképző *-ni* végén eredetileg ott volt a lativusi *-k*, amely azonban szabályos hangfejlődés útján lekopott. A megmaradt *-ni* ugyanazt a funkciót végzi, amit végzett annak idején a *-k* raggal ellátott alak (vö. *gizni* 'írni' és: *gizni-m, gizni-d, gizni-s* 'ír-nom, -nod, -ni-a' stb.). — A lapp főnévi igenévképző ma *-ð, -t* (vö. *áddet* 'adni', *lokkat* 'olvasni', *jukeð* 'inni' stb., l. BUDENZ, UA. 32. §., SZINNYEI, FUSpr.² 79, RAVILA: FUF. XXIII, 40, 48, 62). A *-ð, -t* névszóképző, melyről a lativusi *-k* épűgy lekopott, mint a zürjén-votják *-ni*-ről is. A megmaradt *-ð, -t* ugyanazt a funkciót végzi, amit végzett akkor, amikor a *-k* lativusi raggal el volt látva.

A magyar *-hoz* (ó-magyar *-chuz*, ebből *-huz*, — l. SZINNYEI, HB. hang- és alakt. 47) allativust csak úgy tudjuk megérteni, ha feltesszük, hogy valaha ott volt a lativusi *-e*, vagy a már illeszkedett *-a* (vö. *ide, oda*). A feltett ó-magyar **chuz-e > *chuz-a* eredetileg névutó volt, s raggá akkor lett, amikor többi testesebb ragunk. Hogy miképen vesztette el szóvégi *-e*-jét, illetőleg *-a*-ját, azt nem tudjuk, elveszteni azonban elvesztette. A megmaradt *-chuz > -huz > -hoz* végezte azt a funkciót, amelyet előbb a testesebb alak végzett. A hangfejlődés azonban a nyelvterület egy részén itt nem állt meg, a *-z* is lekopott, s maradt ragul *-ho*, majd illeszkedve *-ho ~ -hő* (l. HORGER, MNyj. 128—9). Ez a *-ho*, illetőleg *-ho ~ -hő* végzi azt a funkciót, amit előbb a *-hoz*, illetőleg a *-hoz ~ -höz*, s még régebben a **chuz-e > *chuz-a* végzett.

Sok hasonló példát idézhetnék nem rokon nyelvekből is. A szláv nyelvekben a névszók többes genitivusának *-v* (lágý tövűeknél *-v*) volt a ragja; e rag az indogermán *-om* rag szabályos szláv nyelvi folytatója. Az *-v* (lágý tövűeknél *-v*) idővel a névszók végéről lekopott, s a genitivusi viszonyítást vagy az egész szóató, vagy annak végső szótagja vette át. Ha a tövű szótagja vette át, akkor e végszótag adaptatio útján maga vált az élő szláv nyelvekben a többes genitivus ragjává (vö. az *i*-tövek többes genitivus *-i*-jét és az *u*-tövek többes genitivus *-ov*-ját: tót *kost'*: *kostí, syn*: *synov*: ó-egyh. szláv *kostv*: *kostvj-v, synv*: *synov-v* stb.). — A mai németben egy csomó semlegesnemű névszónak a többes-jele *-er* (vö. *Rind*: *Rinder, Haus*: *Häuser, Kalb*: *Kälber* stb.). Isme-

retes, hogy ez az *-er* eredetileg a szó töve, tehát ott volt az egyesben is (vö. ó-felnémet *Kelbiris-bach* helynevet, itt *kelbiris* egyes gen., l. BRAUNE, AhdGram.³⁻⁴ 197. §. a. 1; SCHATZ, AhdGram. 321—323. §.). A többes szám jelévé az eredeti többes-ragnak hangfejlődés útján való eltűnése után adaptatívul vált.

A magyar főnévi igenévképző is mai *-no- ~ -nē(ö)-* és *-n-* alakjához hangfejlődés útján jutott. Mai alakjai — megfigyelt között hangtestükben is — ugyanazt a funkciót teljesítik, amelyet teljesített az egykori testesebb alak. Ez a testesebb alak szerintem **-nskš ~ *-nškš* volt. Benne a *-ns ~ -nš* deverbalis névszóképző, a *-ks ~ -kš* meg a finnugor lativusi rag.¹ Csakis ezzel a feltétellel tudom a későbbi magyar *-nu- ~ -nü- > -no- ~ -nő(e)* alakokat megmagyarázni.

A szóbelseji, szóvégi finnugor *-ks ~ -kš*-nek — akár a fokváltakozás felvételével, akár a nélkül — a magyarban a következő megfeleléseit találjuk: 1. Nyomtalan eltűnést, mint f. *teke- ~ m. tē- | f. nake- ~ m. nē-* (vö. *néz*, nyelvj. *nēz*). — 2. *v- : -u* megfelelést, mint f. *joki ~ m. jou > jó* ezekben: *Sajó*, *Héj* stb. | f. *ikä ~ m. év*; — idetartozik: az *-ó, ő* kicsinyítő képző, az *-u, -ü* nomen possessoris képző, az *-ó, -ő* igenévképző. — 3. Változatlanul *-k*-t a többesben, mint f. *eläm-me* (< **elük-mek*) *~ m. élünk* stb. — 4. *j- : i* és *ch* megfelelést a praesensképző *-k*-nál: a) felszólító mód: *várj, kérj* vagy *tanoh, zabadoch* stb.; b) feltételes mód: **-nskš ~ *-nškš > *-nsis ~ *-nšijü > -nej > -né ~ -ná : várnék, várnál, kérnék, kérnél* stb., vö. *lelhetnijnyc* KT. — 5. *g* megfelelést, mint f. *jänne* (*jäntee- < *jänteye-*; képző *-ek*) *~ m. ideg* (l. LEHTISALO: MSFOu. LXXII, 334).

A magyar főnévi igenév **-nskš ~ *-nškš* képzője később egytagúvá fejlődött (vö. ó-magyar *-nu ~ -nü*), s mint ilyen egytagúsan fejlődése a finn *teke- ~ magyar tē-*, finn *nake- ~ magyar nē-* (vö. *né-z*) szavak fejlődésével azonos. Szerintem volt idő, amikor nyelvünkben a főnévi igenév képzője *-nu ~ -nü*-vé fejlődött. Volt tehát: *vár-nu* a. m. 'vární', *kér-nü* a. m. 'kérni'. A birtokos személyragokkal a főnévi igenév akkor így hangozhatott: *vár-nu-m, -nu-d, -n-i, -nu-muk,*² *-nu-tuk, -n-ik > -n-uk | kérnü-m, -nü-d, -n-i, -nü-mük, -nü-tük, -n-ik > -n-ük*.

A *-n-i*-beli *-i* tehát egyes 3. személyű birtokos személyrag (a többesben *-n-ik > -n-ük- ~ -n-ük*). Egymás mellett élt tehát: *vár-nu* a. m. 'vární' és *vár-n-i* a. m. 'várnia', *kér-nü* a. m. 'kérni' és *kér-n-i* a. m. 'kérnie'. Az illeszkedés nélküli

¹ A finnugor alapnyelvben, úgy látszik, minden mai mássalhangzón végződő rag, képző magánhangzós végű volt. Vö.: GYÖRKE i. m. — LEHTISALO i. m.: MSFOu. LXXII, 2, 24, 392, 394. — RAVILA: FUF. XXIII, 45—6.

² A személyragok utáni tövégi magánhangzókat ezúttal nem jelzem, a többes *-k* utánit sem, de vallom, hogy a többes *-k* után is volt végső magánhangzó.

-*n-i-t* megmagyarázza az a tény, hogy a 3. személyű személyes névmás kezdő magánhangzója a nyelvtörténeti kor elején *i-*, amely váltakozott *ü*-vel (vö. *iv, uvt, wt, w* HB., I. SZINNYEI, HB. 4). Nem kutatom történeti háttérében, de megemlítem, hogy ma is vannak nyelvjárások, amelyekben a 3. személyű birtokos személyrag magas- és mélyhangú szavakban *-i*, vagyis *kezi : háti, lábi, lovi* (I. SZINNYEI, Utószó HB.: MNy. XXII, 311, HORGER, MNyj. 139; más helyzetben levő *-i*-kről I. MÉSZÖLY, HB. 70, 119).

A főnévi igenévképző funkcióját a ragtalan alakban a *-nu ~ -nü*, a 3. személyű ragos *vár-n-i, kér-n-i* alakban az *-n* teljesítette, hasonlóan a mai *vár-n-unk, kér-n-ünk*-höz, ahol szintén csak az *-n* a főnévi igenév funkciójának hordozója.

A személyragos főnévi igenévképző *-n-i* (vö. *kér-n-i, vár-n-i*) és a személyragtalan *-nu ~ -nü* közt bizonyos alaki egyezés is volt. A magashangú szavakban a *-nü* nyelvjárásilag változhatott egy *-n-i*-vel is, mert hiszen valaha — mondjuk a X. században is — *ü-ző* (vö. *szüm*) és *i-ző* (vö. *szim*) nyelvjárásaink voltak. Így tehát a személyragtalan magashangú alakok és a 3. személyű személyragosak össze is estek. Ez is elősegíthette azt, hogy a 3. személyű birtokos személyraggal ellátott *-n-i* birtokost is jelölő értékét elvesztette, s a maga egészében a főnévi igenév funkciójának hordozójává vált. Olyan változással állunk itt szemben, amilyen a népnyelvi *innyá*-ban a *-nya*. Az *adj innya!* kifejezésben senki sem érzi, hogy a végső *a* 3. személyű birtokos személyrag (I. MÉSZÖLY, HB. 120). S a régi nyelvből is sok *-nya ~ -nye* vagy *-nia ~ -nie* példát lehet hasonlóan magyaráznunk (vö. pl. „*Tennye* kellene ezt az nagh vraknak“ Apáti F., Cantilena stb.).

Végére értem fejtegetésemnek. Elmondtam mindent, amit magyarázatom védelmére fel tudtam hozni. Hálásan köszönöm SZINNYEI JÓZSEFnek, hogy rendkívül szellemesen is megírt cikkével alkalmat adott nekem nézetem bő kifejtésére. Nem állítom, hogy cikkemmel minden kétséget eloszlattam, meg vagyok azonban győződve arról, hogy a főnévi igenévképző alakulásáról, fejlődéséről, ragozásáról, alakváltozatairól nyújtott magyarázatom jobb az eddigieknél.

MELICH JÁNOS.

Az affrikáta-vita.

Idestova másfél esztendeje, hogy HORGER feltette a kérdést: „Mi az affrikáta?“ (MNy. XXXI, 210—8), s azóta folyóiratunk majd minden számában találhattunk egy-két cikket, amely hozzászólást tartalmazott a kérdés nyomán kipattant vitához.

A vitatkozók, amint ez már rendszeren történni szokott, máig sem győzték meg egymást. Meggyőzésre nem is igen